

LARS F TOBISSON:

Studiemedlen

I sitt förra nummer publicerade Svensk Tidskrift en ledare om studenterna och studiemedlen. På samma tema bygger denna artikel av moderaternas nye partisekreterare Lars F Tobisson, som dessutom ger en historisk tillbakablick på det studiesociala systemets framväxt. Hr Palmes reform från 1964, vilken visat sig få orimliga konsekvenser och varit utomordentligt betungande för många studerande, måste antligen ges upp. Utbildningsministern har dock ej vågat föreslå några mera genomgripande förändringar av systemet, varför förslaget beträffande studiebidraget endast innebär en temporär uppbromsning i den fortgående urholkningsprocessen.

Akademiska studier har i alla tider förknippats med skuldsättning. I sedermera framgångsrika mäns memoarer kan man läsa om det "växelrytteri" de tvingades till under sin universitetstid. Naturligtvis kunde inte detta främja studietakt och prestationer. Systemet medverkade också till att bevara den sociala snedrekryteringen till högre studier.

Samhällets studiesociala stöd vid högre utbildning går tillbaka till riksdagens beslut 1918 att i mycket begränsad utsträckning medge räntefria studielån. Tjugo år senare tillkom ett likaledes mycket begränsat antal statsstipendier. En tredje stödform inrättades 1950 i form av "garantilån", så kallade därför att räntan hölls nere med en statlig kreditgaranti.

Under 1950-talet skedde en betydande utbyggnad av det studiesociala stödet. Statsstipendium, som utgick efter en prövning av den sökandes och dennes föräldrars ekonomiska situation, kom mot slutet av perioden att tilldelas nära hälften av de studerande. Det avsåg att täcka halva studiekostnaden under halva studietiden för de mest behövande. Räntefria lån utgick utan borgensförbindelser eller annan säkerhet till samma grupper av studerande som var berättigade till statsstipendier. Garantilån kunde erhållas av var och en, som uppvisade godtagbart studieresultat och som inte kom från mycket goda ekonomiska förhållanden.

Men intresset för högre studier växte, och från många håll restes krav på ytterligare förbättringar av studiestödet. Som ett surrogat för rätt till skatteavdrag för

amorteringar på studieskulder, vilket förordats i två kommittébetänkanden och tre riksdagsuttalanden under 1950-talet, införde finansminister Sträng 1961 en rätt till avskrivning på studieskulden med 25 procent vid första amorteringstillfället. Ekonomiskt sett utgjorde detta den största studiesociala reformen någonsin.

Olof Palmes studiesociala utredning

Vid denna tid hade emellertid redan påbörjats ett utredningsarbete, som enligt direktiven syftade till att ytterligare stärka det studiesociala stödet. I den 1959 tillsatta studiesociala utredningen drabbade ett antal stora andar samman, vilka senare var för sig och stundom i konflikt med varandra i hög grad har satt sin prägel på utvecklingen i vårt land. Ordförande var Olof Palme, som här fick sin första självständiga politiska uppgift. Bland meriterna för detta uppdrag fanns hans period som ordförande i Sveriges Förenade Studentkårer (SFS) 1952—1953. Hans föregångare där hade varit Bertil Östergren, som nu i utredningen representerade SACO. TCO:s företrädare Per-Erik Rönquist hade varit ombudsman i SFS i början av 1950-talet liksom Håkan Berg, idag departementsråd i utbildningsdepartementet. Vid sidan av dessa gamla kämpar hade SFS en egen representant, Lennart Bodström, vilken 1959 var organisationens ordförande. Den ende ledamoten som saknade SFS-anknytning var LO-företrädaren Yngve Persson, sedermera känd som stridbar träarbetarbas och riksdagsman. Sekretariatet bestod av numera pro-

fessorn i statskunskap Olof Ruin och Ulf Larsson, som idag är Håkan Bergs kollega som departementsråd i utbildningsdepartementet.

Man kan tycka, att med denna sammansättning av utredningen borde det inte ha varit några problem att få till stånd — om inte ett förslag om studielön som de yngre socialdemokraterna ville — så dock en fortsatt utbyggnad och förbättring av det studiesociala systemet i enlighet med önskemålen från studenternas och akademikernas organisationer. Men under utredningsarbetet kom man så småningom till insikt om att en ökad stipendiering inte behövde verka dämpande på akademikernas löneutveckling. Samtidigt började man få upp ögonen för att antalet studerande vid universitet och högskolor måste komma att öka mycket snabbt i fortsättningen. En upprustning av studie-stödet inom ramen för gällande regler skulle då medföra betydande kostnadsstegringar. Därtill kom att man av politiska skäl ville prioritera en förstärkning av stödet på gymnasial nivå, vilket ju utgår till föräldrarna och därmed når ett betydligt större antal väljare.

Studiesociala utredningen framlade därför ett förslag för högskolenivån, som innebar endast en ringa kostnadsökning jämfört med vad som dithills gällt. I stället för de existerande stödformerna förordades en ny modell för finansiering av högre studier, studiemedelssystemet, vilket skulle omfatta studerande vid alla eftergymnasiala utbildningsvägar. Studiemedlen, som föreslogs utgå med 140 procent

av basbeloppet per år, skulle bestå av två delar: en bidragsdel på 1 750 kr och en lånedel som skulle återbetalas utan ränta men i fast penningvärde. SFS-representanten Bodström ville ha ett bidrag på 2 500 kr, medan Bertil Östergren reserverade sig för ett bibehållande av det gamla systemet, varvid stipendiet skulle utgå oberoende av föräldrainskomst och utgöra 3 750 kr per år.

Utredningens förslag väckte stor diskussion och mycken kritik. De mest berörda grupperna — studenter och akademiker — betecknade omläggningsen som ett reformstopp och en direkt försämring för främst de i ekonomiskt avseende sämst ställda studenterna. Förslaget var nämligen mest ogynnsamt för dem som tidigare erhållit statsstipendier, och det innebar en försämring även för dem som tidigare kunnat erhålla endast lån. De som skulle tjäna på en omläggning var endast den lilla grupp, som på grund av antingen dåliga studiemeriter eller goda ekonomiska omständigheter inte kunnat få ens studielån. I debattens hetta sades det, att förslaget gynnade endast rika föräldrars dumma barn.

Trots den starka kritiken framlades förslaget praktiskt taget oförändrat för riksdagen och antogs våren 1964. Persongalleriet blir fullständigt, om man nämner, att behjälplig vid propositionens utarbetande var en nykomling på den politiska scenen, Carl Lidbom, som här inledde sin marsch mot höjderna under hr Palmes egid.

Tio års utveckling

Det är alltså nu nästan tio år sedan studiemedlen infördes som den av samhället tillhandahållna formen för finansiering av högre studier. Enligt upphovsmännen själva innebar detta, att vi begåvades med "världens bästa studiesociala system". Med hjälp av positivt laddade slagord som "rätt" och "trygghet" och "garanti" lyckades regeringen överrösta kritiken och övertyga om att det nya studiestödet var mycket generöst, på gränsen till studielön.

De studerande uppfattade till en början situationen på samma sätt. Studiemedelssystemet utnyttjades flitigt de närmaste åren. Det var lätt att få ut pengar, och återbetalningen oroade man sig inte så mycket för. Man utgick från att de gynnade samma arbetsmarknads-, löne- och beföringsutsikterna för akademiker skulle bli bestående.

När så småningom återbetalningen kom igång, började emellertid misstro breda ut sig. Med förundran avläste de unga akademikerna på sina saldobesked från centrala studiehjälpsnämnden, att deras skuld hade ökat trots att de erlagt föreskriven avbetalning. De som kunde tog chansen att snabbt göra sig av med en så ofördelaktig låneform. Antalet frivilliga, förtida inbetalningar steg snabbt. På fyra år — från 1968 till 1972 — ökade dessa från 1,7 mkr till 61,3 mkr. Det sistnämnda året utgjorde de frivilliga inbetalningarna nästan hälften av det totala återbetalade beloppet!

Misstron har också kommit till uttryck på annat sätt. Andelen studerande som

utnyttjar studiemedelssystemet sjönk från två tredjedelar under 1960-talets senare del till mindre än hälften läsåret 1972/73. Delvis hänger detta samman med en ökad andel äldre studerande, vilka kan finansiera sina studier med förvärvsinkomster. Det står emellertid klart, att allt fler studerande föredrar att finansiera sin utbildning på annat sätt än via studiemedel.

Flykten från studiemedlen hänger naturligtvis samman med skuldsättningens snabba tillväxt under senare år. Omedelbart före studiemedelsreformen uppgick den genomsnittliga studieskulden för en medellång utbildning vid filosofisk fakultet till ca 11 000 kr, när hänsyn tagits till den 25-procentiga avskrivningen. För en nyexaminerad akademiker med samma utbildning är studieskulden nu normalt ca 35 000 kr; för längre utbildningar är det inte ovanligt med skulder som överskrider 50 000. Räknat i fast penningvärde betyder detta en fördubbling av skuldsättningen på mindre än tio år.

Denna utveckling beror på studiemedelssystemets konstruktion. När studiesociala utredningen knöt skuldutväxten till basbeloppet, räknade man med att detta skulle stiga med 2 à 3 procent om året. Under de senaste åren har uppgången i stället varit ca 7 procent i genomsnitt. Även om man tar hänsyn till den regel som garanterar att låntagaren inte skall få ett sämre utfall än om lånet löpt med nominell, avdragsgill ränta, har otvivelaktigt studiemedlen från ekonomisk synpunkt ställt sig sämre än vanliga banklån hittills under 1970-talet.

Även i andra avseenden har förutsättningarna förändrats. Studiesociala utredningen kunde hävda, att de förhållandevis stora studieskulder som det nya systemet skulle medföra, borde kunna återbetalas utan orimliga påfrestningar på den enskildes ekonomi. Sedan dess har akademikerens situation på arbetsmarknaden kraftigt försämrats. De har svårt att efter examen få ett arbete, där de kan utnyttja sin utbildning. Många drabbas av arbetslöshet, andra får nöja sig med tillfälliga jobb till låga löner. För dem som trots allt lyckas få sysselsättning i sitt yrke är löneutvecklingen långsam och karriärmöjligheterna markant sämre än under 1960-talet.

Skuldökningen måste brytas

Regeringen var länge alldeles okänslig för önskemål om åtgärder i syfte att motverka den växande skuldsättningen. Detta torde i inte ringa mån ha bidragit till den snabba nedgången i sympatierna för det socialdemokratiska partiet bland studenter och yngre akademiker. Även på detta område har de senaste tio åren inneburit en genomgripande förändring. I början av 1960-talet var de ledande kårfunktionärerna nästan alltid högersossar eller liberaler i Tingstens anda. Nu är dessa båda kategorier nästan försvunna från universiteten, och i stället står kampen mellan moderater och olika vänsterextremistiska åsiktsriktningar med centerpartisterna som en tämligen stor men passiv skara i mitten.

Den första sprickan i den likgiltiga attityden på ansvarigt håll kunde skönjas i 1973 års statsverksproposition. Sven Mo-

berg aviserade där en översyn av återbetalningsreglerna i syfte att underlätta för dem som efter utbildningen är att betrakta som betalningssvaga. Resultatet av denna översyn, som utfördes inom Kanslihuset, presenterades som valfläsk i början av september samma år. Typiskt nog dröjde det till slutet av november, innan promemorian var klar att sändas på remiss.

Den rätta medicinen skulle naturligtvis ha varit att avskaffa indexlånemodellen och återinföra ett konventionellt återbetalningssystem med nominell, avdragsgill ränta. Men då skulle man ha medgett, att Palmes produkt inte var alltigenom perfekt! Därför begränsade sig kansligruppen till att frikoppla skuldtillväxten från basbeloppet och maximera den till 3,2 procent per år. Med den snabba penningvärdessförsämring vi nu har innebär detta trots allt ett framsteg.

Däremot föreslog man ingen nämnvärd förbättring av vad avser den andra metoden att minska skuldsättningen, nämligen att höja bidragsdelen. Studiebidraget på 1750 kr om året utgjorde ursprungligen 25 procent av det totala studiemedelsbeloppet. Men eftersom detta varit det enda inslaget i systemet som inte följt prisstegringen, har dess andel nu reducerats till 16 procent. Kanslihusgruppen förordade

en uppjustering till 2 000 kr, vilket skulle betyda 18 procent. Men eftersom man inte samtidigt föreslog en indexreglering, skulle bidraget med nuvarande inflationstakt inom ett år vara nere i 16 procent igen.

Gruppens förslag beträffande studiebidraget innebar alltså endast en temporär uppbromsning i den fortgående urholkningsprocessen. Ett stort antal remissinstanser har också krävt att bidraget skall uppräknas till de ursprungliga 25 procenten samt indexregleras. Men det har inte påverkat utbildningsministern. I en färsk proposition till vårriksdagen föreslår han, att kanslihus-gruppens förslag skall antas i stort sett ograverat.

Från studenternas synpunkt är detta beklagligt. Politiskt sett är det intressant av åtminstone två skäl. För det första kan regeringen på denna punkt mycket väl råka ut för ett voteringsnederlag i riksdagen — vpk får svårt att gå emot intressena hos den grupp där de nu har så många sympatisörer. För det andra visar socialdemokraterna, att de inte tagit varning av det sviktande stödet bland de studerande. Dagens studenter känner sig ofta frustrerade och proletariserade. Att regeringspartiet inte är angeläget om att skingra sådana stämningar är kanske det som på längre sikt får den största politiska betydelsen.